

ISMAILOV ABDURASHID ISAKOVICH

Andijon davlat chet tillari instituti
dotsent

Andijon, O'zbekiston

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA HARBIY KIIYIM VA UNVONLARNI IFODALOVCHI LEKSIK ATAMALARNING STRUKTUR-SEMANTIK

TAHLILI

Iyun
2026

Annotatsiya: Mazkur maqolada harbiy soha terminologiyasining o'ziga xos xususiyatlari, ingliz va o'zbek tillarida harbiy kiyim va unvonlarni ifodalovchi leksik atamalarining struktur-semantik jihatlari ko'rib chiqiladi. Tadqiqotning maqsadi ingliz va o'zbek tillaridagi harbiy atamalarni struktur-semantik jihatdan qiyosiy tahlil qilishdan iborat bo'lib, bu nafaqat ikki tildagi harbiy atamalarni solishtirish, balki ularning o'ziga xos xususiyatlarini ajratib ko'rsatish imkonini beradi. Tadqiqot materiali ingliz va o'zbek tillarining izohli lug'atlari hamda NATOTerm terminologik bazasidan saralab olindi; qiyosiy-chog'ishtirma, struktur-morfologik va komponent tahlil usullari qo'llanildi. Natijada har ikki tilda harbiy kiyim va unvon atamalari tub, yasama va qo'shma so'zlar shaklida namoyon bo'lishi, o'zbek tilida rus tili orqali o'zlashgan birliklar muhim qatlamni tashkil etishi aniqlandi.

Kalit so'zlar: terminologiya, harbiy atamalar, harbiy kiyim, harbiy unvon, leksik birlik, struktur-semantik xususiyat, tub so'z, yasama so'z, qo'shma so'z, terminologik tizim.

June
2026

Abstract: The article examines the specific features of military terminology and the structural-semantic properties of lexical terms denoting military uniforms and ranks in English and Uzbek. The aim of the study is to carry out a contrastive structural-semantic analysis of military terms in the two languages, which makes it possible not only to compare English and Uzbek military terms but also to identify their distinctive features. The material was selected from explanatory dictionaries of English and Uzbek and the NATOTerm terminology database; contrastive, structural-morphological and componential methods of analysis were applied. The

results show that in both languages terms for military uniforms and ranks are represented by simple, derived and compound words, while borrowings that entered Uzbek through Russian form a significant layer of the Uzbek military terminological system.

Keywords: terminology, military terms, military uniform, military rank, lexical unit, structural-semantic feature, simple word, derived word, compound word, terminological system.

Kirish. Turli tipologik tizimlarga mansub tillarning leksik qatlamlarini struktur, semantik va stilistik jihatdan kompleks o'rganish, shuningdek, ularning derivatsion imkoniyatlari hamda nominativ salohiyatini aniqlash zamonaviy tilshunoslikning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bunday tadqiqotlar til birliklarining ichki tizimiy munosabatlari, ma'no taraqqiyoti va funksional xususiyatlarini ochib berishga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, ingliz va o'zbek tillarida harbiy kiyim va unvonlarni ifodalovchi leksik birliklarning struktur-semantik xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. Mazkur yo'nalish harbiy terminologiyaning shakllanish mexanizmlari, milliy-madaniy omillar ta'siri hamda terminlarning tizim ichidagi o'rnini aniqlash imkonini beradi.

Jahon tilshunosligida soha terminologiyasi doirasida kasbiy faoliyatga oid til birliklarining leksik-semantik xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan masalalar uzoq yillardan buyon ilmiy tadqiqotlarning muhim yo'nalishlaridan biri sifatida o'rganib kelinmoqda. Hozirgi davrga kelib esa kasbiy soha tilini tadqiq etish jarayoni yangi bosqichga ko'tarilib, terminologik tizimlarni chuqurroq tahlil qilish zarurati yanada ortmoqda.

Shu bilan birga, kasbiy sohaga oid til birliklarini mavzuviy yoki boshqa kichik guruhlar asosida tasniflash mezonlarini aniqlash, ular o'rtasidagi tizimlararo munosabatlarning turlarini belgilash hamda mazkur birliklarning o'ziga xos funksional xususiyatlarini tadqiq etish kabi masalalar hali ham to'liq ilmiy yechim topgani yo'q. Mazkur holatni inobatga olgan holda, mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab O'zbekiston tilshunoslari oldiga kasbiy til birliklarini o'rganish, soha terminlarini tartibga solish va tizimlashtirish, shuningdek, maxsus terminologik lug'atlarni yaratish kabi muhim ilmiy vazifalar qo'yildi [1; 2]. Bugungi kunda mamlakatimizda harbiy terminologiya shakllanish va rivojlanish jarayonini boshdan kechirayotgan bir paytda ingliz, rus hamda boshqa tillardagi harbiy terminologiyani qiyosiy o'rganishga bo'lgan qiziqish yanada kuchayib bormoqda [3].

Tadqiqotning maqsadi — ingliz va o'zbek tillaridagi harbiy kiyim va unvonlarni ifodalovchi atamalarni struktur-semantik jihatdan qiyosiy tahlil qilish. Shu maqsaddan kelib chiqib quyidagi **vazifalar** belgilandi: 1) harbiy kiyim va unvon atamalarining tarkibiy guruhlarini aniqlash; 2) ularni tuzilishiga ko'ra tub, yasama va qo'shma so'zlarga tasniflash; 3) ikki tildagi so'z yasalish vositalarini qiyoslash; 4) o'zbek tilidagi o'zlashma atamalarining kelib chiqishi va moslashuvini izohlash.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida ingliz tilidagi harbiy terminlar *Oxford Advanced Learner's Dictionary*, *Merriam-Webster Dictionary*, *Cambridge Dictionary* lug'atlari hamda *NATO Terminology Database (NATOTerm)* manbalari asosida tanlab olindi [4; 6; 7; 8]. O'zbek tilidagi harbiy kiyim va harbiy unvon terminlari esa *A. Madvaliyev tahriri ostidagi "O'zbek tilining izohli lug'ati"* materiallari asosida saralab olinib, tahlil uchun jalb etildi [5]. Tanlangan birliklar ikki mavzuviy guruhga — harbiy kiyim nomlari va harbiy unvon nomlariga ajratildi.

Ishda qiyosiy-chog'ishtirma, struktur-morfologik (so'z tarkibi bo'yicha) va komponent tahlil usullaridan foydalanildi. Struktur tahlilda atamalar morfologik tuzilishiga ko'ra *tub*, *yasama*, *qo'shma* va *qo'shma-yasama* so'zlar sifatida tasniflandi; semantik tahlilda esa atamaning harbiy kiyim yoki harbiy ierarxiya tizimidagi o'рни va vazifasi hisobga olindi.

Tahlil va natijalar. *Harbiy kiyimlar tarkibi.* Harbiy kiyimlar harbiy xizmatchilarning xizmat faoliyatida foydalaniladigan maxsus rasmiy kiyim formalari majmuasini tashkil etadi. Ular harbiy xizmatchining mansubligini, xizmat turini, harbiy unvonini hamda muayyan vazifaviy maqomini ifodalovchi muhim tashqi belgilar hisoblanadi. Belgilangan namunalar va normativ hujjatlar asosida harbiy kiyimlar bir nechta tarkibiy qismlardan iborat bo'lib, ularning har biri muayyan funksional va semantik yuklamaga ega (1-jadval).

1-jadval. Harbiy kiyim tarkibiy qismlari va ularni ifodalovchi atamalar

Tarkibiy guruh	O'zbek tilidagi atamalar
Ustki kiyimlar	shinel, bushlat, plashch, mundir, kitel, kalta paxtali kamzul, tujurka, shim
Bosh kiyimlar	telpak, popoq, soyabonli va soyabonsiz furajkalar, mavsumiy bosh kiyimlar
Qo'shimcha elementlar	ustki ko'ylak, galstuk, sharf, qo'lqop
Poyabzal	etik, botinka
Anjomlar	kamar, aslaha va turli anjomlar

Harbiy kiyimlar tarkibiga, avvalo, ustki kiyimlar kiradi. Ular qatoriga *shinel*, *bushlat*, *plashch*, *mundir*, *kitel*, *kalta paxtali kamzul*, *tujurka*, *shim* va boshqa xizmat kiyimlari kirib, iqlim sharoiti, xizmat turi hamda vazifaga qarab farqlanadi. Bosh kiyimlar harbiy kiyimning muhim tarkibiy elementi bo'lib, ularga *telpak*, *popoq*, *soyabonli* va *soyabonsiz furajkalar*, shuningdek, mavsumiy bosh kiyimlar kiradi. Bundan tashqari, harbiy kiyimlar majmuasiga *ustki ko'ylak*, *galstuk*, *sharf*, *qo'lqop* kabi qo'shimcha elementlar ham kirib, ular harbiy kiyimning umumiy estetik ko'rinishi va rasmiyligini ta'minlaydi. Poyabzal vositalari sifatida etik va botinkalar qo'llanilib, ular harbiy xizmatchining xizmat sharoitida qulaylik va xavfsizlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Shuningdek, kamar, aslaha va turli anjomlar harbiy kiyimning ajralmas qismi bo'lib, amaliy va texnik vazifalarni bajarishga yo'naltirilgan.

Harbiy unvonlar. Harbiy unvonlar ilk bor XV asrda turli davlatlarda muntazam armiyalar tuzilishi munosabati bilan vujudga kelgan. Sobiq Sovet

armiyasida 1935-yilga qadar harbiy xizmatchilar lavozimlariga ko'ra farqlangan, misol uchun: vzvod, rota, batalon komandirlari. Shaxsiy harbiy unvonlar ilk bor 1935-yil 22-sentabr kuni ta'sis etilgan; 1940-yil 7-may kuni generallik, 1940-yilda esa serjantlik unvonlari joriy qilingan.

Harbiy unvon belgilari harbiy kiyim formalarining majburiy va muhim elementi hisoblanadi. Ular harbiy ierarxiyani vizual tarzda aks ettirib, xizmat pog'onasi, lavozim va mas'uliyat darajasini ko'rsatadi. Shu bois harbiy kiyimlar nafaqat utilitar ahamiyatga ega, balki harbiy madaniyat, intizom va tashkiliy tizimning lingvomadaniy hamda ijtimoiy belgisi sifatida ham muhim o'rin tutadi.

Struktur tahlil. Ingliz va o'zbek tillaridagi harbiy kiyim hamda harbiy unvonlarni ifodalovchi leksik birliklar tuzilish jihatidan turli morfologik shakllarda namoyon bo'ladi. Ushbu terminlar odatda *tub*, *yasama*, *qo'shma* va *qo'shma-yasama* so'zlar ko'rinishida ifodalanadi. Mazkur tasnif harbiy terminologiyaning morfologik tuzilishini aniqlash, shuningdek, terminlarning shakllanish jarayonini lingvistik nuqtai nazardan tahlil qilish imkonini beradi (2-jadval).

2-jadval. Harbiy kiyim va unvon atamalarining tuzilishiga ko'ra turlari

Tuzilish turi	Ingliz tili	O'zbek tili
Tub so'zlar (kiyim)	<i>helmet, beret, cap, belt, tunic, coat, vest, jacket, hood</i>	<i>dubulg'a, beret, kepka, shapka, kurtka, kitel, plash, nimcha, kamar, etik, botinka, niqob</i>
Tub so'zlar (unvon)	<i>private, corporal, sergeant, lieutenant, captain, major, colonel, general</i>	<i>askar, serjant, kapitan, mayor, polkovnik, general</i>
Yasama so'zlar	<i>uniform, brigadier, officer, sub-lieutenant, vice-admiral, overcoat, undershirt</i>	<i>podpolkovnik, komandir</i>
Qo'shma so'zlar (kiyim)	<i>body armor, field jacket, greatcoat, battle dress, steel helmet, field boots</i>	<i>harbiy forma, parad formasi, dala formasi, xizmat kiyimi, plash-palatka</i>
Qo'shma so'zlar (unvon)	<i>lance corporal, staff sergeant, second lieutenant, lieutenant colonel, field marshal</i>	<i>kichik serjant, katta leytenant, general-mayor, general-leytenant, general-polkovnik</i>

Tub so'zlar. Tub so'zlar morfologik jihatdan birgina o'zakdan iborat bo'lgan, tarkibida so'z yasovchi affikslar yoki boshqa qo'shimcha komponentlar ishtirok etmaydigan leksik birliklardir. Bunday so'zlar terminologik tizimda asosiy nomlovchi birlik sifatida xizmat qiladi va ko'pincha predmet yoki lavozimning umumiy nomini bildiradi. Masalan, ingliz tilida harbiy kiyimlarga oid tub terminlar qatoriga *helmet, beret, cap, belt, tunic, coat, vest, jacket, hood* kabi birliklarni kiritish mumkin. Ushbu so'zlar morfologik jihatdan sodda tuzilishga ega bo'lib, harbiy kiyimning muayyan turini bevosita ifodalaydi. Xuddi shuningdek, harbiy unvonlarni bildiruvchi tub terminlarga *private, corporal, sergeant, lieutenant, captain, major, colonel, general* kabi birliklar misol bo'la oladi [4]. Bu terminlar ingliz harbiy terminologiyasi tizimida asosiy nomlovchi birliklar sifatida faol qo'llanib, harbiy

ierarxiyaning turli darajalarini ifodalashda xizmat qiladi.

O'zbek tilida ham harbiy kiyim va harbiy unvonlarni ifodalovchi terminlar orasida morfologik jihatdan sodda, ya'ni bir o'zakdan tashkil topgan tub so'zlar uchraydi. Masalan, harbiy kiyim elementlarini bildiruvchi tub terminlar qatoriga *dubulg'a, beret, kepka, shapka, kurtka, kitel, plash, nimcha, kamar, etik, botinka, paypoq, niqob* kabi birliklarni kiritish mumkin [5]. Shuningdek, *askar, serjant, kapitan, mayor, polkovnik, general* kabi birliklar harbiy lavozimlarni ifodalovchi tub terminlar sifatida qo'llanadi. Ushbu so'zlarning ayrimlari tarixan boshqa tillardan o'zlashgan bo'lsa-da, hozirgi kunda o'zbek tilining harbiy terminologik tizimida mustaqil leksik birlik sifatida faol ishlatiladi. Shu tariqa, tub so'zlar harbiy kiyim va unvon terminologiyasining eng sodda va asosiy qatlamini tashkil etadi hamda yasama yoki qo'shma birliklarning shakllanishi uchun asos vazifasini bajaradi.

Yasama so'zlar. Yasama so'zlar so'z yasovchi affikslarning o'zakka qo'shilishi natijasida hosil bo'ladigan leksik birliklar bo'lib, ular terminologik tizimda muayyan predmet, lavozim yoki hodisaning xususiyatini aniqlashtirish va ifodalash vazifasini bajaradi. Harbiy terminologiyada ham affiksatsiya muhim so'z yasash usullaridan biri hisoblanadi (3-jadval).

3-jadval. Harbiy atamalarda qo'llanuvchi so'z yasovchi elementlar

Element	Misol	Ifodalaydigan ma'no
<i>uni-</i>	<i>uniform</i>	harbiy kiyimning yagona shaklda bo'lishi
<i>-ier</i>	<i>brigadier</i>	brigada darajasidagi qo'mondon
<i>-er</i>	<i>officer</i>	muayyan lavozim egasi bo'lgan shaxs
<i>sub-, vice-</i>	<i>sub-lieutenant, vice-admiral</i>	ierarxik jihatdan quyiyoq yoki o'rinbosar daraja
<i>over-, under-</i>	<i>overcoat, undershirt</i>	kiyimning ustki yoki ichki joylashuvi
<i>pod-</i>	<i>podpolkovnik</i>	polkovnikdan past daraja
<i>-ir</i>	<i>komandir</i>	qo'mondonlik vazifasini bajaruvchi shaxs

Ingliz tilida harbiy kiyim va harbiy unvonlarni bildiruvchi ayrim terminlar prefiks va suffikslar yordamida yasalgan. Masalan, *uniform* termini *uni-* prefiksi va *form* o'zagining birikishi orqali hosil bo'lgan bo'lib, harbiy kiyimning yagona shaklda bo'lishini anglatadi. *Brigadier* so'zi *brigade* o'zagiga *-ier* suffiksining qo'shilishi orqali shakllangan bo'lib, brigada darajasidagi qo'mondonni bildiradi. *Officer* termini *office* o'zagi va *-er* suffiksi orqali hosil bo'lib, muayyan lavozim egasini ifodalovchi shaxs nomini bildiradi. Prefikslar yordamida hosil bo'lgan *sub-lieutenant, vice-admiral, overcoat, undershirt* kabi terminlarda *sub-, vice-, over-* va *under-* prefikslari predmetning ierarxik darajasi yoki funksional joylashuvini ko'rsatadi.

O'zbek tilida esa harbiy terminologiyada yasama so'zlar asosan boshqa tillardan o'zlashgan terminlarning affiksali yoki tarkibiy moslashuvi orqali shakllangan. Masalan, *podpolkovnik* unvoni *pod-* prefiks elementi va *polkovnik* asosining birikishi orqali hosil bo'lgan bo'lib, harbiy ierarxiyada polkovnikdan past darajadagi lavozimni bildiradi. *Komandir* termini *komand-* o'zagi va *-ir* affiksining

qo'shilishi natijasida shakllangan bo'lib, qo'mondonlik vazifasini bajaruvchi shaxsni anglatadi.

Qo'shma so'zlar. Qo'shma so'zlar ikki yoki undan ortiq o'zakning birikishi natijasida hosil bo'lgan murakkab leksik birliklardir. Bunday terminlar harbiy kiyim yoki harbiy unvonlarning aniq turini, vazifasini yoki funksional xususiyatini ifodalash uchun keng qo'llanadi. Ingliz tilida qo'shma terminlarga *body armor, field jacket, greatcoat, battle dress, steel helmet, field boots, winter uniform, summer uniform* kabi harbiy kiyim nomlarini misol keltirish mumkin. Harbiy unvonlar tarkibida ham qo'shma birliklar keng uchraydi: *lance corporal, staff sergeant, second lieutenant, lieutenant colonel, lieutenant general, field marshal*. Ushbu terminlar tarkibida bir nechta o'zak birikib, harbiy lavozimning aniq darajasini yoki vazifasini bildiradi.

O'zbek tilida ham qo'shma terminlar harbiy terminologiyaning muhim qismini tashkil etadi. Harbiy kiyim nomlari sifatida *harbiy forma, parad formasi, dala formasi, xizmat kiyimi, plash-palatka, kamuflyaj kiyim* kabi birliklar qo'llanadi. Harbiy unvonlar tizimida esa *oddiy askar, kichik serjant, katta serjant, kichik leytenant, katta leytenant, general-mayor, general-leytenant, general-polkovnik* kabi qo'shma terminlar mavjud bo'lib, ular harbiy ierarxiyaning muayyan darajalarini ifodalashga xizmat qiladi [3].

Muhokama. O'zbek tilidagi harbiy unvonlar hamda harbiy kiyimlarni ifodalovchi terminlarning muayyan qismi tarixiy taraqqiyot jarayonida boshqa tillar, ayniqsa rus tili orqali kirib kelgan. Buning asosiy sababi shundaki, XX asr davomida O'zbekiston hududi Sovet Ittifoqi tarkibida bo'lgan va bu davrda harbiy boshqaruv tizimi, jumladan armiyaga oid terminologiya asosan rus tili asosida shakllangan. Sovet armiyasida harbiy hujjatlar, buyruqlar, nizomlar va xizmatga oid rasmiy muloqot rus tilida olib borilganligi sababli harbiy unvonlar hamda harbiy kiyimlarga oid ko'plab atamalar aynan shu til orqali keng qo'llanishga kirgan. Masalan, *leytenant, kapitan, mayor, podpolkovnik, polkovnik* kabi harbiy unvonlar, shuningdek *kitel, furajka, beret, plash, botinka* kabi harbiy kiyim nomlari rus tilidan kirib kelgan terminlar sifatida qo'llanadi. Mazkur birliklar vaqt o'tishi bilan o'zbek tilining fonetik va morfologik tizimiga moslashib, faol termin sifatida mustahkamlanib qolgan.

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishganidan so'ng harbiy sohada milliy terminologiyani shakllantirish va tartibga solish jarayoni boshlangan bo'lsa-da [2], amaliy harbiy tizimda avvaldan qo'llanib kelayotgan ko'plab terminlar saqlanib qoldi. Shu bois bugungi kunda o'zbek harbiy terminologiyasi tarkibida rus tilidan o'zlashgan terminlar bilan bir qatorda milliy til imkoniyatlari asosida shakllangan birliklar (*askar, dubulg'a, kamar, oddiy askar, katta serjant*) ham mavjud bo'lib, ular birgalikda harbiy sohaning leksik tizimini tashkil etadi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, ingliz va o'zbek tillaridagi harbiy terminologiya tizimida semantik jihatdan o'xshash guruhlar mavjud bo'lib, ular harbiy faoliyatning umumiy funksional xususiyatlari bilan izohlanadi. Ingliz tilida

darajani aniqlashtirish asosan prefikslar (*sub-*, *vice-*) va oldiga qo'yiladigan aniqlovchi so'zlar (*second*, *staff*, *lance*) orqali amalga oshsa, o'zbek tilida bu vazifani ko'proq *kichik*, *katta* kabi sifatlar va *general-mayor* tipidagi chiziqcha bilan yoziladigan qo'shma birliklar bajaradi. Biroq ayrim terminlar muayyan harbiy tizimga xos bo'lganligi sababli ularning qo'llanishida milliy xususiyatlar ham kuzatiladi.

Xulosa. O'tkazilgan tahlil asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Ingliz va o'zbek tillarida harbiy kiyim va unvonlarni ifodalovchi atamalar tuzilishiga ko'ra tub, yasama va qo'shma so'zlar shaklida namoyon bo'ladi; tub so'zlar terminologik tizimning asosiy qatlamini tashkil etadi.

2. Ingliz tilida affiksatsiya (*uni-*, *sub-*, *vice-*, *over-*, *under-*, *-er*, *-ier*) faol so'z yasash usuli hisoblanadi, o'zbek tilida esa yasama harbiy atamalar asosan o'zlashma birliklarning moslashuvi orqali shakllangan.

3. Har ikki tilda harbiy ierarxiyaning aniq darajalari asosan qo'shma atamalar orqali ifodalanadi.

4. O'zbek harbiy terminologiyasida rus tili orqali o'zlashgan birliklar muhim o'rin tutadi va ular milliy til asosida yaratilgan atamalar bilan birgalikda yagona terminologik tizimni hosil qiladi.

Kelgusida harbiy terminologiyaning boshqa mavzuviy guruhlarini (qurol-aslaha, harbiy texnika, buyruq va komandalar) bo'yicha ham qiyosiy tadqiqotlar olib borish, ingliz-o'zbek harbiy terminologik lug'atini yaratish maqsadga muvofiq.

Adabiyotlar ro'yhati

1. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. – Toshkent: O'zbekiston, 2017.
2. O'zbekiston Respublikasining “Davlat tili haqida”gi Qonuni (1995-yil 21-dekabrda yangi tahrirda qabul qilingan).
3. Dadaboyev H. O'zbek harbiy terminologiyasi: o'quv qo'llanma. – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari akademiyasi, 2021. – ISBN 978-9943-7280-0-4.
4. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. 7th edition. – London: Oxford University Press, 2005.
5. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдди / А. Мадвалиев таҳр. ост. – Тошкент: “Ўзбекистон нашриёти” ДУК, 2020.
6. Merriam-Webster Dictionary [Elektron resurs]. – URL: <https://www.merriam-webster.com>
7. Cambridge Dictionary [Elektron resurs]. – Cambridge University Press. – URL: <https://dictionary.cambridge.org>
8. NATO Terminology Database (NATOTerm) [Elektron resurs]. – URL: <https://nso.nato.int/natoterm>